

КОНФЛІКТ ЯК ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН: ПЛЮРАЛІЗМ РОЗУМІННЯ**CONFLICT AS A LEGAL PHENOMENON: THE PLURALISM OF UNDERSTANDING****Ленгер Я.І.,***доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»***Ревуцька І.Е.,***кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри цивільного права та процесу
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Стаття присвячена дослідженню питання категорії конфлікту як правового феномена та розгляду його в рамках трьох напрямів дослідження суспільства та його узгоджених елементів: органічного, радикального, комунікативного. Визначено, що залежно від підходу можна стверджувати про наявність або відсутності категорії конфлікту, а також інших пов'язаних із цим явищем категорій.

Ключові слова: правова колізія, конфлікт, суперечність у праві, соціальна суперечність.

Статья посвящена исследованию вопроса категории конфликта как правового феномена и рассмотрению его в рамках трех направлений исследования общества и его согласованных элементов: органического, радикального, коммуникативного. Определено, что в зависимости от подхода можно утверждать о наличии или отсутствии категории конфликта, а также других связанных с этим явлением категорий.

Ключевые слова: правовая коллизия, конфликт, противоречие в праве, социальное противоречие.

The article is devoted to the study of the question of the category of conflict as a legal phenomenon and its consideration in the three directions of the study of society and its coordinated elements: organic, radical, communicative. It has been determined that depending on the approach, one can state the presence or absence of the category of conflict, as well as other related categories of the phenomenon.

Key words: legal conflict, conflict, contradiction in law, social contradiction.

Постановка проблеми. Для обґрунтування поняття конфлікту варто зупинитися на аналізі цієї категорії через призму органічного, радикального та комунікативного напрямів дослідження суспільства. Наприклад, за органічного підходу дослідження суспільство відображається як єдина ціла, узгоджена система. Тут майже відсутня категорія конфлікту. За радикального підходу дослідження категорія конфлікту є панівною над іншими виявами. За комунікативного – категорія конфлікту розглядається на рівні макро- та мікрозв'язків між суб'єктами. Колізія у праві, або ж суперечність у праві, як донедавна називали деякі теоретики цю категорію, перебуває в тісному взаємозв'язку з правовим конфліктом. На позитивному чи негативному аспектах вияву такого варто зупинитися детальніше, оскільки дослідження колізії та низки пов'язаних із нею явищ є необхідним для комплексного вирішення поставленої проблеми.

Метою статті є з'ясування особливостей правової категорії конфлікту через призму органічного, радикального та комунікативного напрямів дослідження суспільства.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких завдань: уточнити зміст та основні ідеї органічного, радикального та комунікативного підходів розуміння суспільства та його явищ для подальшого їх використання під час розкриття

змісту категорії конфлікту; виокремити основні риси та ознаки конфлікту залежно від того чи іншого напрямку дослідження; з'ясувати співвідношення категорії «конфлікт» із «колізією».

Предметом дослідження є загальні закономірності виникнення та існування конфлікту та колізій.

Стан дослідження. Правовий конфлікт і правова суперечність були предметом дослідження теоретиків права, галузевих правників і науковців інших галузей знань. Специфічний характер має дослідження правового конфлікту та суперечності у праві в діалектичній єдності їхнього змісту та форми як паралельних, з одного боку, та взаємопов'язаних форм існування суспільства та його суб'єктів – з іншого. Проблемою конфлікту займалися такі науковці, як С.В. Бобровник, О.В. Москалюк, Ю.О. Тихомиров, О.Ф. Скакун, Г.В. Мальцев, Н.І. Матузов, С.С. Алексєєв.

Виклад основного матеріалу. Більшість учених нерозривно пов'язує колізію норм та індивідуально-правових приписів і правовий конфлікт, але при цьому існують різноманітні часто діаметрально протилежні погляди на співвідношення цих категорій. Насамперед варто зупинитися на характеристичності правового конфлікту та тій ролі, яку він відіграє у вітчизняній системі законодавства. Важливості дослідженню надає модель розуміння зазначених явищ за принципом співвідношення «загальне – особливе», де загальним є з'ясування конфлікту та колізії

як соціальних явищ, що мають закономірні причини виникнення та особливості, а особливим – визначення специфіки правового забарвлення конфлікту та колізії в процесі життєдіяльності суспільства та становленні держави.

В українській науці досить довгий час наявність конфліктів не сприймалася. Якщо якісь із них і сприймалися, то як чужорідне тіло, яке не заслуговує жодної уваги з боку науковців. Стверджувалося, що соціальні конфлікти характерні для антагоністичних формацій (рабовласництва, феодалізму, капіталізму) та є неприйнятними для сучасного суспільства. У 70–80-х роках ХХ століття в радянській науці більшу увагу почали приділяти питанням, що стосуються дослідження суперечностей у праві. Було опубліковано значну частину наукових статей і доповідей, проте серед них не знайшли свого відображення питання теорії правових конфліктів, дослідженню підлягав тільки нормативний аспект правових суперечностей. Але, як уже зазначалося вище, ефективне вирішення та запобігання колізіям у системі права, розроблення комплексу правових заходів для уникнення переходу колізії у стадію конфлікту можливо тільки у разі їх дослідження у взаємозв'язку з іншими соціальними суперечностями у праві. Незважаючи на те, що в сучасній правовій науці вказується, що право породжується не тільки з конфліктів, є інші причини його існування [3, с. 165].

Правовий конфлікт – один із видів соціального конфлікту. Правовим конфліктом варто вважати той конфлікт, у якому спір безпосередньо пов'язаний із правовідносинами сторін. Як наслідок, суб'єкти, мотивація їхньої поведінки, а також об'єкт конфлікту наділені правовими ознаками.

Правовий конфлікт зі своїми ознаками фіксується певним чином у Конституції. Як приклад – заборони порушення конституційних принципів ладу, держави.

Правовий конфлікт, як і будь-який соціальний конфлікт, проходить свої фази. В.М. Кудрявцев у своїй статті «Юридичний конфлікт» зазначає, що в основі юридичного конфлікту може лежати різне тлумачення та розуміння (або недотримання, порушення) будь-якої норми прав: уповноважуючої, забороняючої, зобов'язуючої [4, с. 14]. Однак не варто отожднювати соціальні конфлікти та конфлікти у праві. Останні відображають лише певні одині випадки загострення юридичних суперечностей. Суперечності, протилежності, відмінності перетворюються на конфлікт тоді, коли починають діяти сили, що є їх носіями. Варто зазначити, що, крім конфлікту, у структуру соціально-юридичних суперечностей входить ціла низка інших соціальних явищ. Як справедливо зауважує О.Я. Баєв, конфлікт – тільки одна з багатьох форм вияву та розвитку діалектичної суперечності поряд, наприклад, з невідповідністю тощо [1, с. 12]. Можна констатувати, що правовий конфлікт завжди виражає соціально-правову суперечність, тобто юридичну колізію загалом. Але помилковою є думка, що будь-яка юридична суперечність (колізія) є правовим конфліктом.

Наприклад, відповідно до статей 25 та 37 Закону України «Про місцеве самоврядування» місцеві ради та їхні виконавчі органи можуть вирішувати питання про найменування (перейменування) вулиць, провулків, проспектів, площ, парків, скверів, мостів та інших споруд, що є на території відповідного населеного пункту [6]. Нині у вищевказаному Законі не визначено, що ці питання можна приймати тільки після схвалення їх територіальною громадою. Отже, законодавство не встановлює обов'язку органів місцевого самоврядування узгоджувати назви вулиць із територіальною громадою. Загалом, територіальна громада мусить сама вирішувати, як назвати чи перейменувати певну вулицю залежно від культурної спадщини. Як правило, думкою населення нехтують, питання в односторонньому порядку вирішують органи місцевого самоврядування. При цьому вони користуються необізнаністю населення та його небажанням здійснювати активні дії щодо відстоювання власної позиції. Результат таких взаємовідносин може завершитися настанням конфліктної ситуації.

Варто погодитися з думкою, що як важливу передумову конфлікту доцільно виділити насамперед відмінності у праворозумінні як базові для формування правової свідомості. Оскільки визначення права викликає певні труднощі, жодне з відомих теоретичних визначень так і не стало загальноновизнаним. Причина цьому – суперечки прихильників природного права. Для одних право – не що інше як сукупність чинних норм, які застосовують суди, інші – вбачають ідеальну модель поведінки та відмовляються отожднювати її з нормами, якими керуються приватні особи, органи та суди у своїй діяльності. Спір між розумінням права як виразником загальнолюдських цінностей та як «писаного» права, норм законів та інших актів набув практичної значимості. У цьому контексті варто було б звернути увагу на можливість подолання колізії між писаними правовими нормами та демократичними правовими принципами за допомогою визнання актів дефектними, неконституційними, незаконними тощо.

У правовій науці широко поширеним став підхід, відповідно до якого невирішена своєчасно правова колізія є причиною правового конфлікту. Найбільш повною є думка Ю.О. Тихомирова, котрий зазначає, що різниця у правових поглядах, які відображають неоднаковий рівень правосвідомості та правової культури, є першопричиною майбутніх правових конфліктів. Правовий нігілізм, викривлення змісту норми, довільний вибір різних норм – ось межі таких думок і поглядів і, як наслідок, «недотримання», «порушення», «уникнення» [7, с. 134]. Формуються негативні правові мотиви, породжується законність, яка виявляється у виданні актів із порушенням їх ієрархії, компетенції суб'єктів тощо. Далі конфлікти переходять у стадію юридичного спору, коли можна вирішити питання за допомогою домовленостей та угод. Остаточне рішення при цьому може привести до відновлення попереднього юридичного стану або до формування нового.

Невирішена колізія може призвести до конфліктної ситуації. Проте цей зв'язок не варто розглядати в односторонньому порядку, оскільки вже існуючий конфлікт може призвести або бути причиною колізії у праві.

Але запобігання суперечностям та їх уникнення, особливо правових, усередині правової системи, ненадання їм можливості розростатися та життя всіх заходів для врегулювання є дуже важливим сьогодні, оскільки вплив конфліктів значно зріс у сучасній правовій системі. Це зумовлено низкою факторів. Найперше місце серед них посідає зміна економічної основи суспільства, закріплення різних форм власності, її перерозподіл і необхідність їх правового регулювання. Крім того, досить важлива роль відведена соціальним передумовам. Істотними є також політичні фактори, які полягають у необхідності формування правової держави, що діє в межах політичного плюралізму. Як показав історичний досвід УРСР, політична одноманітність, що властива тоталітаризму та командно-адміністративній системі управління суспільством, відсутність опозиції ведуть тільки до зовнішнього «благополуччя» [8, с. 4]. У тодішніх виборчих кампаніях до вищих органів влади, по суті, відсутньою була боротьба за місце в парламенті, оскільки до виборчого бюлетеня заносився тільки один кандидат. Унаслідок цього політична та моральна відповідальність депутата перед виборцями нівелювалася.

На відміну від цього, багатопартійність, наявність опозиції в системі демократичних інститутів легалізують наявність різних політичних інтересів неоднакових політичних сил. Звідси – невідворотність суперечностей і конфліктів. Для конструктивного розвитку демократії важливим є своєчасне вирішення політичного конфлікту, а не його заборона.

Крім вищенаведених і ще цілої низки інших, менш вагомих причин, дослідження соціально-правових суперечностей має комплексний характер і важливість для уникнення, виявлення, вирішення колізій у праві. За відсутності поділу влади на законодавчу, виконавчу, судову конфлікти не мали місця. Нині ситуація докорінно змінилася. Конституція легалізувала можливість виникнення суперечностей і спорів між незалежними гілками державної влади та між різними суб'єктами нашої держави.

Отже, більшість учених розуміє виникнення конфлікту у правовій сфері як невідворотний наслідок невирішеної колізії правового акта. Наприклад, Ю.О. Тихомиров пише: «... суспільне життя таке складне, що зовсім не завжди вдається вести колізію в легальне русло» [8, с. 5–9]. Крім того, їх дуже важко «погасити». Тоді маємо справу з конфліктом. Якщо колізію того чи іншого правового припису не вдається вирішити, то відбувається загострення суперечності й нерідко колізійні ситуації одного типу переростають у конфліктні ситуації іншого виду суперечностей. Низка обраних заходів є неефективною без досяжного результату, і використовуються інші, менш гуманні способи вирішення конфлікту.

У конфлікт може перерости будь-яка колізія в системі права. В основі багатьох правових колізій лежать політичні колізії (порушення принципу розподілу влади, взаємне вторгнення органів у компетенцію один одного). У таких умовах приймається безліч суперечливих і неузгоджених один з одним актів.

Відходячи від традиційного визначення колізії як розходження двох чи більше формально діючих нормативних актів, що видані з одного й того самого питання, Ю.О. Тихомиров тлумачить цю категорію як суперечність між існуючим правовим порядком і намірами та діями з його зміни, включаючи до нього такі елементи: протилежні відмінності у правових позиціях, зіткнення норм права всередині правової системи, неправомірні дії всередині механізму публічної влади, розходження між нормами міжнародного права, спори між державами [7, с. 90].

Отже, крім суперечностей між нормами, у зміст варто включити ще й правові спори, неправомірні дії органів і розходження у праворозумінні, тобто соціальні суперечності у праві. Такий підхід розглядає колізію як суперечність у праві загалом.

Слушно підкреслив В.М. Кудрявцев, що конфлікти – це завжди суперечності між людьми, а не між нормами, актами та інститутами. Останні є причиною конфлікту, а не його змістом. Закон, правова норма не мають своїх власних інтересів і потреб. Закон байдужий до інтересів соціальних груп, оскільки він покликаний обслуговувати потреби всіх осіб [4, с. 16]. Насправді в суспільстві існують не конфліктні, а суперечливі закони, тому використання термінів «конфліктні норми» та «конфліктні закони» є некоректним. Пов'язування колізії акта із суперечністю загалом за допомогою поділу колізій на соціальні (конфлікти та спори) та формально-логічні (техніко-законодавчі), тобто колізії правових актів, не тільки доречно, але й необхідно.

Аналізуючи все вищесказане, логічно буде зазначити, що, незважаючи на те, що колізії правових актів і конфлікти та інші соціально-правові суперечності тісно взаємопов'язані та взаємообумовлені, їх отождолення та змішування є недопустимим. З'ясування сутності цих явищ, їх співвідношення між собою є важливим питанням, оскільки дає можливість розробити категорійний апарат для створення необхідної теоретичної бази для формування норм та інститутів права взагалі та муніципального права зокрема.

Стосовно виникнення колізії як різновиду суперечностей та їхніх особливостей доречно звернути увагу на ідею Е. Шилза, котрий уважав, що асиміляцію членів суспільства в єдину компромісну систему, яка поширюється на весь соціум (сучасна система права), унеможливають суперечності між членами центральної інституціональної та культурної систем і представниками регіонів (сучасна система взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування) [9, с. 11]. Отже, вбачається, що наявність колізій унеможливує вищезазначену єдність. Крім того, Е. Шилз зазначав, що для великих об'єднань людей, наприклад держави, досягнути соціальної

системи компромісу (механізму вирішення колізій) майже неможливо у зв'язку з відсутністю достатніх комунікативних процесів між центром і периферією [9, с. 341]. Кожне суспільство (державна) – це центр і периферія (центральні органи влади та органи місцевого самоврядування). Центр здійснює владу, а периферія утримує соціальні інститути, які виконують і видають розпорядження та поради на місцях. Взаємозв'язок між ними має конфліктну сутність, ступінь розвитку якої залежить від характеру засобів, що спрямовані на єдність. На підставі співвідношення та взаємозв'язку центру та периферії Е. Шилз виділяє три типи систем, у яких:

1) центр керує периферією. Як правило, це суспільства з тоталітарним режимом, наприклад радянська модель місцевого самоврядування;

2) центр керує периферією, але надає їй у багатьох випадках можливість автономної поведінки. Це держави з радикально-демократичним режимом;

3) центр співпрацює з периферією. Як правило, це сучасні правові держави з демократично-ліберальним чи демократично-консервативним режимами. Залежно від наявних особливостей це прототипи романо-германської або англосаксонської системи місцевого самоврядування [9, с. 345].

Аналізуючи все вищезазначене, можна виділити такі особливі ознаки конфлікту. Зважаючи на його суб'єктивний та об'єктивний характер, можна констатувати його двосторонність. Наявність суб'єктивної сторони передбачає, що конфлікт порушує чийсь інтереси або перешкоджає їх реалізації. Взаємна пов'язаність категорій «суперечність» і «конфлікт» свідчить про те, що суперечність є передумовою виникнення конфлікту. Наявність причинно-наслідкового зв'язку свідчить про тривалість процесу, отже, конфлікт – це процес. Конфлікт може приводити до позитивного розвитку суспільства або, навпаки, до його дестабілізації.

Конфлікт є соціальним явищем, що потребує правового регулювання та закріплення. При цьому він є нормою розвитку суспільства та аномальним явищем. Автор прихильна до слушної думки Р. Дарендорфа, котрий вказує, що суспільство має два шляхи вирішення конфлікту та отримання певних позитивних чи негативних наслідків для себе. Зокрема, він зазначає, що те суспільство, яке здатне подолати конфлікт через його врегулювання, отримує контроль над ходом історії, а те, котре не використовує такої можливості, має історію за супротивника [2, с. 76].

Необхідно розмежовувати поняття юридичної колізії та юридичного конфлікту. Іноді вчені змішують ці поняття, не проводячи між ними відмінностей. Наприклад, Ю.О. Тихомиров вважає, що юридичні конфлікти – це суперечності між чинними правовими нормами, актами й існуючими інститутами, діями щодо їх зміни, порушення, відторгнення [7, с. 33].

На наш погляд, цей підхід до проблеми не є цілком позбавлений спірних моментів. Слово «конфлікт» латинського походження і в буквальному перекладі означає «зіткнення». Конфлікт є однією із форм взаємодії людей, різних соціальних груп, за якої дії однієї сторони перешкоджають реалізації цілей іншої сторони [5, с. 13–16]. Конфлікт може бути визначений також як соціальне відношення між двома та більше сторонами, цілі яких реально чи ймовірно несумісні. Соціальні конфлікти характеризуються такими ознаками, як наявність протилежних сторін, об'єкт, інтенсивність, соціальна напруженість. Тому, розкриваючи сутність юридичного конфлікту як різновиду соціальних конфліктів, необхідно зважати на те, що його сторонами є люди або групи людей (колективні суб'єкти), а не правові норми чи акти.

Висновки. Отже, конфлікт – це стан суспільних відносин, який характеризують певні особливості, наявність суперечливих елементів між учасниками конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баев О.Я. Конфликт в системе социального познания. Социальная обусловленность философских исследований. Донецк, 1990. С. 12–26.
2. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы. Москва, 2002. 231 с.
3. Кривцова В.М. Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Харків, 2005. 214 с.
4. Кудрявцев В.Н. Юридический конфликт. Государство и право. 1995. № 9. С. 10–22.
5. Поленина С.В. Юридическая конфликтология – новое направление в науке. Государство и право. 1994. № 4. С. 13–26.
6. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21 травня 1997 р. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 28. Ст. 34. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
7. Тихомиров Ю.А. Юридические коллизии и конфликты. Теория государства и права / Под ред. В.К. Бабаева. Москва, 1999. С. 409.
8. Тихомиров Ю.А. Юридические приоритеты. Законодательство и экономика. 1999. № 6. С. 4–17.
9. Шилз Э. Общество и общества: макросоциологический подход. Американская социология. Москва: «Прогресс», 1972. 411 с.